

Beata Bieńkowska • Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza • Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

redakcja naukowa
prof. dr. hab. Piotr Kruszyński

Temida 2

Białystok 1998

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska - II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński - I, X, XIII; XIV

Cezary Kulesza - IV pkt 2, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIII;
XV-XVIII; XXIV

Piotr Piszczek - XIX-XXIII; XXV

© Copyright by Temida 2
Białystok 1998

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem, bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-86137-56-8

Opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Układ typograficzny
Krzysztof Kruuszewski

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk: ORTHDRUK, Białystok, tel. 742-25-17

DOWODY

1. Pojęcie i rodzaje dowodów

Kodeks postępowania karnego wielokrotnie używa pojęcia dowód, jednakże nie zawiera jego definicji. Wskazówki nie dostarczają tu także ogólne reguły języka polskiego ze względu na wieloznaczność tego terminu.

W doktrynie procesu karnego można spotkać się przynajmniej z następującymi sposobami rozumienia tego pojęcia¹:

- jako **przebieg rozumowania** prowadzący do przeświadczenia o określonym stanie rzeczy, czyli **proces myślowy**;
- jako ostateczny **wynik procesu myślowego** mającego na celu uzyskanie pewnego sądu („sąd podsumowujący”);
- jako samo **postępowanie dowodowe** (w sensie „przeprowadza się dowód”), które obejmować może zarówno czynności zmierzające do poznania określonej rzeczywistości, jak i ocenę uzyskanego materiału i wnioskowanie na jego podstawie;
- jako **środek dowodowy** rozumiany jako tzw. podstawa dowodu, czyli to, co stanowi informację, na podstawie której organ procesowy może wyrobić pogląd o jakimś stanie rzeczy (np. zeznania świadka, treść dokumentu);
- jako **źródło dowodowe**, czyli źródło informacji stanowiącej środek dowodowy. Takiej informacji może dostarczyć osoba lub rzecz.

Dla potrzeb niniejszego wykładu praktyczny walor posiada pojęcie dowodu w znaczeniu najczęściej występującym w praktyce, czyli

1 S. Śliwiński, s. 574-577.

środka dowodowego. W ten sposób nie odbiegamy od utartych przyzwyczajęń językowych.

Przyjęcie powyższego założenia pozwala na ukazanie funkcjonalnej więzi pomiędzy podziałem źródeł dowodów i środków dowodowych na osobowe i rzeczowe.

Osobowe źródła dowodowe

oskarżony.....wyjaśnienia;
 świadek.....zeznania;
 biegły.....opinie;
 dokument.....treść dokumentu.

Osobowe środki dowodowe:

Rzeczowe źródła dowodowe

dokument.....właściwości dokumentu;
 dowód rzeczowy.....właściwości dowodu rzeczowego.

Rzeczowe środki dowodowe:

Należy wyjaśnić, iż w przypadku dokumentu może być on zarówno osobowym, jak i rzeczowym źródłem dowodowym. W pierwszym przypadku środkiem dowodowym jest treść oświadczenia woli bądź wiedzy osoby sporządzającej dokument. W drugim zaś może on być jako źródło rzeczowe przedmiotem oględzin bądź badań służących ustaleniu, np. jego autentyczności bądź miejsca pochodzenia.

Należy podkreślić, że powyższy podział dowodów na osobowe i rzeczowe ma istotne znaczenie praktyczne, znajduje bowiem swoje odbicie w ustawie. Jednakże, chociażby tytułem przykładu, można tu wymienić również inne podziały spotykane w literaturze przedmiotu.

Obowiązywanie w polskim procesie karnym zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na rozprawie głównej uzasadnia dokonanie podziału dowodów na **pierwotne i wtórne**. Dowody pierwotne to dowody z pierwszego źródła, „z pierwszej ręki”, np. zeznania naocznego świadka zdarzenia, wyjaśnienia oskarżonego, treść oryginalnego dokumentu, oględziny miejsca przestępstwa. Organ procesowy przeprowadzający dowód styka się wówczas bezpośrednio ze źródłem dowodowym bez ogniów pośredniczących, co ułatwia mu postrzeżenie i wyrobienie określonego osądu. W przypadku dowodów wtórnych pomiędzy organem przeprowadzającym dowód a źródłem dowodowym pojawia się „pośrednik”, np. świadek „ze słuchu”, który

relacjonuje okoliczności zdarzenia przekazane mu przez świadka naczynego. Kodeks postępowania karnego nie różnicuje wprawdzie wartości dowodowej dowodów pierwotnych i wtórnych, nie traktując tych ostatnich jako dowodów „gorszych”, jednakże dokonując oceny dowodów każdy organ procesowy, a w szczególności sąd, powinien w ramach zasady swobodnej oceny dowodów wziąć pod uwagę, iż każde ogniwo pośrednie może przyczynić się do zniekształcenia rzeczywistego stanu rzeczy.

Istotny walor praktyczny posiada podział dowodów w oparciu o ich wpływ na interesy oskarżonego na **dowody obciążające i odciążające**. Pierwsze z nich potwierdzają wysunięty zarzut popełnienia przestępstwa oraz wskazują na niekorzystne dla oskarżonego okoliczności jego dokonania, co może mieć znaczenie w sferze np. wymiaru kary. Podział taki jest znany ustawie karnoprosesowej, która w art. 369 kpk wskazuje, iż dowody na poparcie oskarżenia powinny być w miarę możliwości przeprowadzane przed dowodami służącymi do obrony. Nie można jednak zakładać, że rodzaj dowodu wprowadzanego do procesu (odciążający czy obciążający) jest ściśle związany z funkcją wykonywaną przez danego uczestnika procesu. Dowody odciążające mogą być przedstawiane nie tylko przez oskarżonego i jego obrońcę, lecz także przez oskarżyciela publicznego bądź inne strony. W przypadku organów procesowych istotne znaczenie ma tu zasada obiektywizmu, zobowiązująca je do badania oraz uwzględniania okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i niekorzyść oskarżonego (art. 4 kpk).

Ze względu na treść środka dowodowego wyróżniamy dowody **pojęciowe i zmysłowe**. Pierwsze z nich wyrażają jakąś treść pojęciową, intelektualną, co wiąże się ze sferą aktywności umysłu ludzkiego i pojęciem dowodu jako procesu umysłowego. Można tu wskazać tytułem przykładu wyjaśnienia oskarżonego, zeznania świadka czy treść dokumentu. Natomiast dowody zmysłowe ograniczają się zasadniczo do sfery postrzegania określonych zjawisk przez osoby przeprowadzające dany dowód. Można do nich zaliczyć właściwości przedmiotu, miejsca bądź ciała ludzkiego poddane oględzinom. Podział ten nie jest do końca precyzyjny, gdyż w przypadku człowieka nie sposób konsekwentnie oddzielić wrażeń zmysłowych od procesu ich intelektualnej analizy, procesu umysłowego.

Z punktu widzenia zachowania konkretnych wymogów ustawowych przy przeprowadzaniu dowodów (ich formalizmu) można je podzielić na **dowody ściśle (formalne) oraz dowody swobodne**. Zasadnicze znaczenie w procesie mają dowody ściśle, jako przeprowadzone w sposób odpowiadający wymogom ustawy i mogące stanowić podstawę ustaleń sądu w zakresie orzekania o przedmiocie procesu. Natomiast dowody swobodne są przeprowadzane np. w ramach postępowania sprawdzającego, bądź rozstrzygania kwestii ubocznych, incydentalnych (por. art. 97 kpk), nie przesądzających o winie i odpowiedzialności oskarżonego. Przeprowadzenie dowodów swobodnych nie musi odbywać się ściśle według wymogów kpk.

2. Postępowanie dowodowe

A. Przedmiot postępowania dowodowego

Dowodzenie rozumiane jako **proces myślowy** polega na uzasadnianiu prawdziwości lub fałszywości określonych tez bądź twierdzeń na podstawie faktów (okoliczności) uznanych za prawdziwe. Natomiast dowodzenie jako **proces realny** oznacza ogół czynności faktycznych i prawnych podejmowanych w celu pozyskania, utrwalenia i wykorzystania dowodu w procesie.

Oba te procesy koncentrują się na określonym przedmiocie postępowania dowodowego, czyli wszelkich okolicznościach faktycznych i prawnych mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Z pojęciem przedmiotu procesu karnego związany jest podział faktów objętych dowodzeniem na fakty główne i fakty uboczne. Przyjęcie takiego rozróżnienia ma zarówno doniosłe znaczenie teoretyczne, jak i praktyczne. Fakt główny jest związany pojęciowo z głównym przedmiotem procesu, to znaczy jest jego odpowiednikiem w sferze postępowania dowodowego, wpływającym na przedmiot i zakres tego postępowania. Fakt ten oznacza zdarzenie zawierające znamiona przestępstwa, podlegające udowodnieniu w procesie karnym. Natomiast fakty uboczne stanowią przesłankę rozumowania zmierzającego do udowodnienia faktu głównego. Fakt uboczny to zdarzenie, z którego wnioskujemy o fakcie głównym.

Tak więc przedmiot postępowania dowodowego obejmuje zarówno fakt główny jak i fakty uboczne, których udowodnienie nie jest ostatecznym celem dowodzenia w danym procesie.

Zakres postępowania dowodowego obejmuje wszelkie okoliczności mające istotne znaczenie dla sprawy, zarówno korzystne, jak i niekorzystne dla oskarżonego, a mogące wywrzeć bezpośredni lub pośredni wpływ na treść orzeczenia kończącego postępowanie.

Faktami ubocznymi o szczególnej doniosłości w sprawach, gdzie bezpośrednio nie można udowodnić zaistnienia faktu głównego, są **poszlaki**, prowadzące w sposób pośredni do rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu.

Poszlaka to innymi słowy fakt uboczny. Aby jednak poszlaki mogły prowadzić do orzeczenia skazującego, muszą spełniać następujące warunki:

- każda z poszlak jest należycie (bez wątpliwości) udowodniona;
- ogół poszlak tworzy logiczny, spójny łańcuch pozwalający na stworzenie przez organ procesowy określonej wersji zdarzenia;
- wersja taka wyklucza jakąkolwiek inną, alternatywną wersję. Jest jedyną wersją możliwą do zaakceptowania przy użyciu zasad logiki i doświadczenia życiowego.

Przedmiotem dowodzenia mogą być także **fakty ustalone już w innym postępowaniu (karnym, cywilnym, administracyjnym)**. **Jak stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku składu 7 sędziów z 7 listopada 1972 r.:**” przedmiotem dowodu mogą być okoliczności ustalone i rozstrzygnięte w innym postępowaniu, jeśli mają one znaczenie dla aktualnie rozstrzyganej sprawy”².

Również **twierdzenia niesporne**, czyli niekwestionowane przez żadnego z uczestników procesu, mogą być przedmiotem dowodu. Przykładowo, przyznanie się oskarżonego do winy nie jest „królową dowodów” i podlega ocenie organów procesowych w oparciu o całokształt zgromadzonego materiału dowodowego.

2 V KRN 498/72, OSNKW 1973, z. 4.

B. Ograniczenia zakresu postępowania dowodowego

Regulacje ustawowe ograniczające zakres postępowania dowodowego można podzielić na takie, które dopuszczają możliwość rezygnacji z przeprowadzania określonych dowodów (nie wymagają one dowodzenia), bądź też zakazują przeprowadzania ich (zakazy dowodowe).

Okoliczności nie wymagające dowodzenia.

Zakres okoliczności faktycznych stanowiących podstawę wyroku nie pokrywa się z uzyskanym i wykorzystanym materiałem dowodowym, gdyż niekiedy przeprowadzenie dowodu jest zbędne ze względu na fakt, iż wszyscy uczestnicy procesu:

- mają niewątpliwą bądź prawdopodobną wiedzę na temat określonej okoliczności, bądź;
- kierują się domniemaniami znajdującymi oparcie w powszechnej wiedzy i doświadczeniu życiowym lub prawie.

Nie potrzebują w zasadzie udowodnienia:

fakty powszechnie znane (notoria powszechne) i

fakty znane sądowni z jego urzędowej działalności (notoria urzędowe).

Ich definicję zawiera art. 168 kpk, który stwierdza, iż fakty powszechne i fakty znane organowi z urzędu nie wymagają dowodu, jednakże w tym ostatnim przypadku należy na nie zwrócić uwagę stronom. Przyjęcie danej okoliczności za notorium nie wyklucza dowodu przeciwnego.

Taka regulacja podyktowana jest względami ekonomii procesowej. W przypadku faktów znanych powszechnie zakłada się, że znajomość faktów jest tak ogólna, że przeprowadzanie dowodu byłoby zbędną stratą czasu. Przykładowo, bez sensu byłoby przeprowadzanie dowodu, iż nie wolno przechodzić przez przejście dla pieszych, gdy pali się czerwone światło. Mimo powyższych uwag należy pamiętać, iż notoryjność powszechna ma na ogół charakter względny. Zależy to m.in. od upowszechnienia wiedzy w danym środowisku społecznym, bądź od poziomu intelektualnego stron procesowych. W przypadku, gdy zachodzi podejrzenie, iż np. poziom rozwoju intelektualnego

oskarżonego nie jest wystarczający do zrozumienia określonego faktu oczywistego, organ procesowy powinien wyjaśnić mu, dlaczego w tej mierze rezygnuje się z przeprowadzenia dowodu.

Notoryjność sądowa to znajomość faktów przez sędziego z jego urzędowej działalności w tej lub innej sprawie. Pod uwagę mogą być brane fakty znane sądowi z rozprawy sądowej (np. zachowanie się oskarżonego), jak i spoza rozprawy (np. iż oskarżony ma lub miał w tym sądzie inną sprawę karną, bądź też jest recydywistą). Fakt uznany za notorium sądowe powinien być znany całemu składowi orzekającemu, gdyż w przeciwnym wypadku będzie on wymagać dowodu.

Ponieważ zarówno notoria powszechne, jak i urzędowe dopuszczają dowód przeciwny, należy poinformować strony, że mają prawo wykazywać, iż to, co uważa się za prawdę urzędową, a nawet powszechnie znaną nie jest zgodne z rzeczywistością.

Oczywistość uważa się za najwyższy stopień notoryjności. Fakty oczywiste to fakty tak dobrze, powszechnie i bezspornie znane, że w powszechnym odczuciu wyłącza się możliwość ich nieznanomości przez kogokolwiek (np. prawa przyrody). Dlatego też nie wymagają one udowodnienia, aczkolwiek brak jest w ustawie zakazu przeprowadzania w stosunku do nich przeciwdowodu.

Uprawdopodobnienie zastępuje udowodnienie określonego faktu nie dlatego, iż jest on bezsporny bądź oczywisty, lecz dlatego, iż dla podjęcia przez organ określonej czynności procesowej ustawa nie wymaga pewności, lecz prawdopodobieństwa zaistnienia takiego faktu. Chociażby reguła *in dubio pro reo* przesądza co następuje - uprawdopodobnienie nie może być podstawą wyroku skazującego. Przykładami uprawdopodobnienia jest używanie przez ustawę określeń: „uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa” jako podstawa wszczęcia postępowania przygotowawczego (art. 303 kpk), „uzasadniona obawa ucieczki” jako podstawa stosowania środka zapobiegawczego (art. 258 § 1 pkt 1 kpk). Ustawa nie określa wprawdzie stopnia prawdopodobieństwa, który zezwala organowi procesowemu na rezygnację z uzyskania dowodu pewności, jednakże stopień ten powinien rosnać wraz z natężeniem ograniczeń praw jednostki nakładanych przez organ kierujący się uprawdopodobnieniem. Przykładowo, do przedstawienia podejrzanemu zarzutów wystarczy „dostatecznie

uzasadnione podejrzenie”, iż popełnił on przestępstwo (art. 313 § 1 kpk), zaś do zastosowania w stosunku do niego środka zapobiegawczego (np. aresztu tymczasowego) wymaga się, aby zgromadzone dowody wykazały „duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo” (art. 249 § 1 kpk).

C. Domniemania polegają na przyjęciu za udowodniony bez dowodzenia faktu A, o ile zaistniał fakt B. Domniemanie zastępuje proces dowodzenia.

W zależności od tego, czy przyjmowanie faktu A za udowodniony oparte jest na doświadczeniu życiowym i wskazaniach wiedzy, czy też na ustawie, domniemania dzielimy na:

domniemania faktyczne;

domniemania prawne.

W przypadku **domniemań faktycznych** korzysta się z wiedzy i doświadczenia życiowego, np. jeśli wykładowca spóźnia się ponad 15 minut na wykład, istnieje domniemanie, iż wykład się nie odbędzie. Ponieważ domniemania faktyczne nie dają pewności, są one zawsze wrzuszalne, czyli dopuszczają dowód przeciwny

Z **domniemaniami prawnymi** mamy do czynienia wtedy, gdy nie ocena samego organu pozwala mu na określone wnioski, lecz nakazuje je ustawa. Są one wyrazem preferowania przez ustawę tych wartości społecznych bądź prawnych, które wyraża teza korzystająca z takiego domniemania, np. w prawie cywilnym domniemanie ojcostwa służy ochronie praw dziecka. W przypadku domniemań prawnych organ procesowy wiąże ustawowy nakaz uznania prawdziwości pewnych faktów i okoliczności.

Wyróżniamy spośród nich:

domniemania prawne wrzuszalne (usuwalne) które dopuszczają dowód przeciwny. Może on wykazać, iż wnioskowany fakt nie zaistniał;

domniemania prawne niewrzuszalne (nieusuwalne), które nie mogą być podważone dowodem przeciwnym.

W procesie karnym występują zasadniczo domniemania prawne wrzuszalne. Najważniejszym z nich jest domniemanie niewinności

oskarżonego. Może ono być obalone jedynie prawomocnym wyrokiem skazującym, bądź prawomocnym orzeczeniem o warunkowym umorzeniu postępowania. Gdyby domniemanie takie było niewzruszalne, bezsensownym było prowadzenie procesu karnego, którego głównym zadaniem jest weryfikacja tego domniemania.

Przykładem domniemania prawnego niewzruszalnego jest chociażby domniemanie wpływu bezwzględnej przyczyny odwoławczej na treść orzeczenia, gdyż jej wystąpienie zawsze powoduje uchylenie orzeczenia (art. 439 § 1 kpk), czy też skuteczności doręczenia pisma wysłanego przez organ procesowy pod ostatnio znany adres w kraju stronie, która wyjechała za granicę, nie wskazując adresata dla doręczeń w kraju (art. 138 kpk).

3. Zakazy dowodowe

Przez zakazy dowodowe należy rozumieć normy prawne zabraniające uzyskiwania, bądź wprowadzania do procesu dowodów w określonych sytuacjach.

Wprowadzenie instytucji zakazów dowodowych do procesu karnego podyktowane było różnymi względami:

- potrzebą poszanowania godności i ważnych interesów jednostki, a w szczególności jej więzów rodzinnych i sfery życia prywatnego, w tym religijnego;
- ochroną ważnych interesów państwa;
- ochroną interesów osób wykonujących szczególnie ważne zawody i funkcje.

W związku z powyższym można dokonać podziału zakazów dowodowych ze względu na:

1) podmiot korzystający z zakazu dowodzenia (**zakaz podmiotowy**)

2) okoliczność, która nie może być przedmiotem dowodzenia (zakaz przedmiotowy);

3) sposób, w jaki dowód nie może być uzyskany ani wykorzystany w procesie (zakaz metody).

ad 1). Jeśli chodzi o **zakazy podmiotowe**, można tu przede wszystkim wskazać na zakaz przesłuchiwania świadka, który odmówił zeznań, będąc osobą najbliższą dla oskarżonego, bądź w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 182 kpk). Zakaz ten obejmuje również niemożność prawną wykorzystania zeznań złożonych przez takiego świadka w postępowaniu przygotowawczym, jeśli skorzystał on z prawa odmowy zeznań przed jego przesłuchaniem na pierwszej rozprawie głównej. O ustanowieniu zakazu zadecydowała tu nie treść zeznań (które mogłyby być np. korzystne dla oskarżonego), lecz więź łącząca świadka z oskarżonym (art. 186 § 1 kpk).

Wydaje się, że nie stanowi zakazu podmiotowego regulacja art. 185 kpk. Przepis powyższy stwierdza, iż można zwolnić od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania osobę pozostającą z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, jeżeli osoba taka wniesie o zwolnienie. Kwestia zwolnienia zależy więc od uznania organu procesowego, a poza tym wymaga stosownej inicjatywy świadka w tej mierze.

Ad 2). **Zakazy przedmiotowe** można podzielić ze względu na ich **zakres** na:

zakazy całkowite,

zakazy częściowe.

Zakazy całkowite zabraniają dowodzenia danej okoliczności jakimikolwiek środkami dowodowymi. Można wśród nich wymienić:

- zakaz dowodzenia przebiegu narady i głosowania nad orzeczeniem (art. 108 §1 kpk);
- zakaz dowodzenia prawa lub stosunku prawnego wbrew ustaleniom konstytucyjnego orzeczenia innego sądu, chyba że zostanie ono uchylone (art. 8 § 2 kpk).

Mają one charakter **zakazów całkowitych nieusuwalnych**, gdyż w tej mierze żaden organ nie może zdecydować o uchyleniu zakazu.

Zakazy częściowe zabraniają dowodzenia określonej okoliczności za pomocą określonych środków dowodowych. W szczególności należy wskazać na **zakazy częściowe nieusuwalne**, określone w art. 178 kpk, który stanowi, iż nie wolno przesłuchiwać jako świadków:

- 1) obrońcy co do faktów, o których dowiedział się udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę,
- 2) duchownego co do faktów, o których dowiedział się przy spowiedzi.

W takiej sytuacji żaden organ procesowy, bądź sam obrońca lub duchowny nie mogą wyrazić zgody na przesłuchanie dotyczące określonych powyżej okoliczności. Jednakże możliwe jest udowodnienie tych faktów za pomocą innych dowodów, na przykład wyjaśnień oskarżonego bądź zeznań innych osób, którym wyjawiał te okoliczności.

Ad 3). **Zakaz metody** sprowadza się przede wszystkim do uregulowanej w art. 171 kpk kwestii niedopuszczalności stosowania w procesie karnym określonych metod wpływania na swobodę wypowiedzi osoby przesłuchiwanej. Jak już wspomniano wcześniej, zakaz ten uniemożliwia uznanie wyników takich przesłuchań za dowody w sprawie (art. 171 § 6 kpk).

4. Wniosek dowodowy

Podstawową regułą proceduralną wprowadzania dowodów do procesu stanowi art. 167 kpk, który stwierdza, iż dowody przeprowadza się na wniosek stron albo z urzędu.

Wniosek dowodowy to żądanie strony procesowej przeprowadzenia określonego dowodu celem udowodnienia prezentowanej przez nią tezy dowodowej, bądź też obalenia twierdzeń strony przeciwnej. Jak wynika z powyższego, uprawnienie do składania wniosków dowodowych przysługuje przede wszystkim stronom. Adresatem takich żądań jest organ procesowy.

Jeśli chodzi o **treść wniosku dowodowego** to strona powinna w niej zawrzeć przede wszystkim oznaczenie dowodu oraz okoliczności, które mają być udowodnione, ewentualnie także określić sposób przeprowadzenia dowodu (art. 169 § 1 kpk).

Przytoczenie tych okoliczności ma służyć ocenie przez organ procesowy przy podejmowaniu decyzji w przedmiocie wniosku: o jego dopuszczeniu lub oddaleniu.

W szczególności wniosek dowodowy powinien wykazać, iż okoliczność mająca być przedmiotem dowodu jest istotna w sprawie, nie

została już udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy, zaś proponowany środek dowodowy jest przydatny do stwierdzenia tej okoliczności.

W przypadku, gdy wniosek dowodowy nie zawiera wskazanych wyżej okoliczności, wnioskodawca naraża się na sankcję albo w postaci jego oddalenia (art. 170 kpk), albo też zwrotu do uzupełnienia, jeśli nie spełnia on wymogów pisma procesowego określonych w art. 119 § 1 kpk (art. 120 kpk).

Wśród wniosków dowodowych można wyróżnić:

- **wnioski dowodowe właściwe**, które mają na celu bezpośrednie udowodnienie okoliczności mającej, zdaniem składającej wniosek strony, znaczenie dla rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu;
- **wnioski dowodowe pomocnicze** zmierzające do wykrycia lub, oceny właściwego dowodu (art. 169 § 2 kpk). Przykładowo oskarżony składa wniosek o przesłuchanie świadka X, znającego miejsce pobytu świadka Y, który to świadek może dostarczyć dla oskarżonego alibi;
- **wnioski dowodowe ewentualne**, wysuwane niejako z ostrożności procesowej, gdyż wnioskodawca składa je na wypadek, gdyby organ procesowy nie uznał tezy dowodowej za udowodnioną dotychczasowymi środkami dowodowymi.

Powody oddalenia wniosku dowodowego określa wyczerpująco art. 170 kpk, zaliczając do nich:

1. **Niedopuszczalność** przeprowadzenia dowodu. Chodzi tu przede wszystkim o sytuacje, kiedy przeprowadzenie dowodu byłoby sprzeczne z treścią art. 171 kpk, który *expressis verbis* definiuje dowody niedopuszczalne, a także kiedy realizacja wniosku naruszałaby zakazy dowodowe. Przykładowo, oddaleniu podlegałyby wniosek o zastosowanie wobec oskarżonego tortur, bądź przesłuchania w charakterze świadka osoby najbliższej oskarżonemu, mimo skorzystania przez nią z prawa odmowy zeznań.

2. **Nieistotność** dla sprawy okoliczności, która ma być udowodniona. Jest to najczęściej występująca w praktyce procesowej przyczyna oddalenia wniosków dowodowych. Jednakże ze względu na jej wysocę ocenny, nieostry charakter powinna być stosowana przez organy

procesowe z dużą ostrożnością. Należy wskazać, iż stopień odpowiedzialności organów procesowych za kierowanie się tą przyczyną powinien wzrastać wraz ze stadium procesu, w którym podejmowana jest ta decyzja. O ile organy postępowania przygotowawczego, oddalając wniosek dowodowy mogą tu pozwolić sobie na większy zakres uznania, gdyż ich decyzja nie przesądza odpowiedzialności karnej oskarżonego, o tyle sąd orzekający powinien oddalać tylko takie wnioski dowodowe, które według jego uzasadnionego zdania nie mogą mieć żadnego wpływu na treść wyroku.

3. Okoliczność jest już **udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy**. Względy logiki i ekonomii procesowej nakazują oddalenie wniosków dowodowych zawierających żądanie udowodnienia okoliczności, które organ procesowy uznał za na podstawie dotychczasowego postępowania dowodowego, za prawdziwe.

Przepis ten należy interpretować w kontekście art. 170 § 2 kpk, który stanowi, iż nie można oddalić wniosku dowodowego na tej podstawie, że dotychczasowe dowody wykazały przeciwieństwo tego, co wnioskodawca zamierza udowodnić. Przykładowo w sytuacji, gdy oskarżenie przedstawiło dowody na to, iż oskarżony przebywał *tempore criminis* na miejscu przestępstwa nie zezwala organowi procesowemu na oddalenie wniosku oskarżonego o przesłuchanie świadka, który ma potwierdzić jego alibi, iż w tym czasie przebywał zupełnie gdzie indziej.

4. **Nieprzydatność dowodu** do stwierdzenia danej okoliczności. Nieprzydatne może być dokonanie oględzin miejsca przestępstwa wskutek upływu czasu, bądź jego zmiany uniemożliwiającej odtworzenie przebiegu zdarzeń, np. odtworzenie śladów na śniegu w lipcu. Podobnie można oceniać wniosek o powołanie biegłego, który nie posiada wystarczających kwalifikacji (wiedzy specjalnej) do wydania opinii, która mogłaby stanowić dowód w sprawie.

5. **Niemożność przeprowadzenia dowodu**. Niemożliwe jest przykładowo przesłuchanie świadka, który zmarł lub zapadł na chorobę psychiczną uniemożliwiającą nawiązanie z nim kontaktu bądź uzyskanie wiarygodnych zeznań. Niemożności nie można utożsamiać z trudnościami, jakie może napotykać przeprowadzenie dowodu. Jedną z nich niekiedy względy praktyki procesowej przemawiają za rezygnacją

z przeprowadzania dowodu, kiedy jest to wprawdzie możliwe, lecz bardzo utrudnione. Przykładowo, ustawa zezwala na rezygnację z bezpośredniego przesłuchania świadka na rozprawie i odczytanie protokołów złożonych przez niego zeznań w postępowaniu przygotowawczym, bądź przed sądem w tej lub innej sprawie, jeśli przebywa za granicą, bądź nie można mu było doręczyć wezwania czy też nie stał się z powodu nie dających się usunąć przeszkód (art. 391 § 1 kpk).

Na oddalenie wniosku dowodowego nie przysługuje wprawdzie zażalenie, jednakże rezygnacja z przeprowadzenia dowodu nie ma charakteru definitywnego. Zgodnie bowiem z art. 170 § 4 kpk oddalenie wniosku dowodowego nie stoi na przeszkodzie późniejszemu dopuszczeniu dowodu, chociażby nie ujawniły się nowe okoliczności. Przykładowo - jeśli organ prowadzący postępowanie przygotowawcze zaniechał wezwania i przesłuchania świadka wnioskowanego przez stronę procesową, nie przeszkadza to przesłuchaniu takiego świadka przez sąd orzekający.

5. Czynności dowodowe

Czynności dowodowe można podzielić w zależności od ich celu na:

- zmierzające do uzyskania materiału dowodowego (czynności poszukiwawcze);
- mające na celu wprowadzenie dowodu do procesu karnego i jego oceny.

Wśród czynności mających na celu pozyskanie materiału dowodowego można wyróżnić czynności odnoszące się do:

- rzeczowych źródeł dowodowych;
- osobowych źródeł dowodowych.

Przepisy rozdziałów 23 i 25 kpk przewidują następujące sposoby uzyskiwania przez organ procesowy dowodów rzeczowych:

- oględziny miejsca, rzeczy lub oględziny zwłok;
- wydanie rzeczy, a następnie jej zatrzymanie;
- przeszukanie osoby, pomieszczeń i innych miejsc oraz rzeczy;
- eksperyment procesowy;

- zatrzymanie korespondencji, przesyłek lub utrwalenie treści rozmów telefonicznych.

A. Oględziny, jako czynność dowodową poszukiwawczą, regulują art. 207-210 kpk.

Do najważniejszych i często pierwszych źródeł informacji o przestępstwie należą **oględziny miejsca** popełnienia przestępstwa. Powinny być one przeprowadzane jak najszybciej od momentu uzyskania wiarygodnej informacji o popełnieniu przestępstwa. Ich zadaniem powinno być przede wszystkim niedopuszczenie do utraty śladów i dowodów przestępstwa. Szczególną rolę odgrywają oględziny w przypadku czynności nie cierpiących zwłoki (art. 308 kpk), które mogą być przeprowadzane jeszcze przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia.

Oględziny rzeczy są zwykle łączone z oględzinami miejsca przestępstwa. W wyniku tych czynności bada się zewnętrzne cechy przedmiotu jak: barwę, kształt, wielkość, konsystencję, jak również usytuowanie przedmiotu wraz z dokonaniem odpowiednich pomiarów. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. ogranicza ustawową regulację oględzin rzeczy (przedmiotu) do stwierdzenia, iż jeżeli przedmiot może ulec przy badaniu zniszczeniu lub zniekształceniu, część tego przedmiotu należy w miarę możliwości zachować w stanie nie zmienionym, a gdy nie jest to możliwe - stan ten utrwalić w inny sposób (art. 207 § 2 kpk).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. nie zawiera wyczerpującej regulacji **oględzin lub badań ciała**, jednakże można zasadnie wywnioskować, iż przeprowadzenie takiej czynności dowodowej jest z jednej strony wyjaśnieniem wątpliwości, czy miało miejsce przestępstwo, z drugiej zaś wynik takich oględzin może być decydujący dla określenia kwalifikacji prawnej czynu. Art. 208 kpk określa jedynie sposób przeprowadzenia oględzin stanowiąc, iż oględzin lub badań ciała, które mogą wywołać uczucie wstydu, powinna dokonać osoba tej samej płci, chyba że łączą się z tym szczególne trudności. Inne osoby odmiennej płci mogą być obecne przy wykonywaniu czynności jedynie w razie konieczności.

Celem **ogłędzin zwłok** jest dostarczenie wstępnych informacji dotyczących przyczyny i okoliczności śmierci oraz zabezpieczenie śladów na zwłokach lub w miejscu ich znalezienia. Można je przeprowadzać jedynie w przypadku, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie przestępnego spowodowania śmierci. Ogłędziny zwłok zwykle powinny być dokonywane przez prokuratora bądź sąd (w zależności od stadium postępowania) z udziałem biegłego lekarza (art. 209 § 1 i 2 kpk). Otwarcia zwłok (sekcji) dokonuje biegły w obecności sądu lub prokuratora (art. 209 § 4 kpk). W celu dokonania ogłędzin i otwarcia zwłok prokurator lub sąd może zarządzić ich ekshumację (art. 210 kpk).

B. Przeszukanie

O ile czynności ogłędzin miejsca przestępstwa koncentrują się na pewnym odcinku przestrzeni, o tyle czynności związane z **przeszukiwaniem osoby lub pomieszczeń** nie muszą być związane z miejscem popełnienia czynu przestępnego. W postępowaniu przygotowawczym zasadą jest, że policja może dokonać przeszukania na mocy polecenia prokuratora. Ustawa karnoprocesowa przewiduje, iż na żądanie sądu lub prokuratora (a w przypadkach nagłych policji) należy wydać rzeczy mogące stanowić dowód w sprawie lub mogące stanowić zabezpieczenie kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym, albo roszczeń o naprawienie szkody (art. 217 § 1 kpk).

Przedmioty mogące stanowić dowód w sprawie to te, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, zachowały na sobie ślady przestępstwa pochodzące bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa oraz mogące służyć jakom środek dowodowy do wykrycia sprawcy czynu lub ustalenia przyczyn, okoliczności przestępstwa.

Jeśli wydania rzeczy stanowiącej dowód w sprawie, bądź stanowiącej zabezpieczenie ww. roszczeń, żąda organ nie będący prokuratorem, wówczas zasadniczo powinien on dysponować postanowieniem prokuratora bądź sądu. Jednakże w przypadkach, gdy uzyskanie takiego postanowienia nie było możliwe, kodeks przewiduje dwa stopnie rozluźnienia powyższego rygору:

- okazanie przez organ policji nakazu kierownika jednostki;

- okazanie przez funkcjonariusza policji legitymacji służbowej (art. 217 § 3 kpk).

Takie ograniczenie praw jednostki łagodzone jest przez regulację, która przewiduje, iż organ dokonujący zatrzymania rzeczy nie będący prokuratorem zwraca się do sądu bądź prokuratora o zatwierdzenie zatrzymania rzeczy. Osobie, u której znajdowała się rzecz podlegająca zatrzymaniu, należy doręczyć w terminie 7 dni od dokonania tej czynności postanowienie sądu lub prokuratora w przedmiocie zatwierdzenia tej czynności (art. 217 § 3 kpk).

W celu wykrycia lub zatrzymania, albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu odnalezienia rzeczy podlegającej zatrzymaniu na określonych powyżej zasadach, można dokonać przeszukania.

W zależności od okoliczności przestępstwa można rozróżnić:

przeszukanie pomieszczeń;

przeszukanie osoby.

Czynności związane z przeszukaniem podlegają rygorom prawnym określonym zarówno przez art. 50 Konstytucji RP (nienaruszalność mieszkania), art. 8 § 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka (Dz.U. nr 61 poz. 284 z 1993 r.), przepisy kpk (art. 219-236), art. 15 § 1 ustawy o policji jak też przepisom rozdziału 4 § 122-128 regulaminu prokuratorskiego.

Zasadą w postępowaniu przygotowawczym jest przeprowadzanie przeszukania przez prokuratora. Jednakże przeszukania może dokonać na polecenie sądu lub prokuratora Policja, a w wypadkach wskazanych w ustawie także inny organ (art. 220 § 1 kpk).

Policja dokonująca przeszukania zobowiązana jest okazać osobie, u której czynność ta się odbywa, postanowienie zawierające polecenie sądu bądź prokuratora o przeszukaniu (art. 220 § 2 kpk). W postanowieniu tym należy podać: cel przeszukania ze wskazaniem w miarę możliwości przedmiotów, które mogą być odnalezione i zatrzymane, imię i nazwisko, adres osoby (instytucji), u której ma być przeprowadzone przeszukanie oraz organ, któremu zlecono przeszukanie.

Możliwe jest również dokonanie przeszukania bez zachowania powyższych rygorów, w przypadkach nie cierpiących zwłoki, jeśli po-

stanowienie sądu bądź prokuratora nie mogło być wydane (art. 220 § 3 w zw. z art. 308 § 1 kpk).

W takim wypadku przeszukanie może nastąpić na podstawie nakazu kierownika jednostki Policji, bądź niekiedy za okazaniem legitymacji służbowej przez funkcjonariusza. Po dokonaniu przeszukania w takiej formie funkcjonariusz zobowiązany jest niezwłocznie zwrócić się do sądu bądź prokuratora o zatwierdzenie tej czynności, które powinno nastąpić w terminie 7 dni od dokonania przeszukania (art. 217 § 3 kpk).

Uwzględniając wyjątkowy charakter dochodzenia w niezbędnym zakresie uregulowanego w art. 308 kpk, należy podkreślić szczególną rolę, jaką powinien pełnić nadzór prokuratorski nad prawidłowością i legalnością przeszukania (art. 124 regulaminu prokuratorskiego). Prokurator powinien badać, czy zaistniały przesłanki przeszukania określone w art. 219 kpk, czy zostało ono należycie udokumentowane i czy wystąpił przypadek nie cierpiący zwłoki.

Przed rozpoczęciem przeszukania należy osobę, u której ma nastąpić ta czynność, zawiadomić o jego celu i wezwać do wydania poszukiwanych przedmiotów (art. 224 § 1 kpk).

Przeszukanie mieszkania w przypadkach nie cierpiących zwłoki można dokonać w porze nocnej (między godziną 22.00 a 6.00), gdyż wówczas może zaistnieć niemożność uzyskania pisemnego nakazu sądu bądź prokuratora. W innych przypadkach przeszukanie w porze nocnej nie jest możliwe, jednakże przeszukanie rozpoczęte za dnia może być kontynuowane po godzinie 22.00. Ograniczenie takie nie dotyczy lokali publicznych bądź służących przechowywaniu przedmiotów, które można przeszukiwać w porze nocnej (art. 221 § 3 kpk).

Podczas przeszukania mieszkania mają prawo obecności domownicy, ponadto organ prowadzący, jak i domownik mogą wskazać świadków przybranych (art. 224 § 2 i 3 kpk).

Przy przeszukaniu pomieszczeń należących do instytucji państwowej bądź społecznej obowiązują szczególne reguły określone w art. 222 i 225 kpk. W szczególności wymagane jest zawiadomienie kierownika takiej instytucji lub jego zastępcy albo organu nadrzędnego i dopuszczenie ich do uczestnictwa w czynności.

Jeśli chodzi o przeszukanie osoby i odzieży, powinno to nastąpić w miarę możliwości przez osobę tej samej płci (art. 223 kpk). Przeszukanie może również objąć podręczne przedmioty należące do osoby przeszukiwanej.

Celem przeszukania jest ujawnienie i zabezpieczenie rzeczowego materiału dowodowego, zaś wszystkie czynności z nim związane powinny być utrwalone w formie protokolarnej (art. 229 kpk). Protokół taki musi zawierać:

- oznaczenie sprawy, w związku z którą dokonuje się przeszukania lub zatrzymania rzeczy,
- określenie czasu przeprowadzenia czynności,
- listę zatrzymanych rzeczy, bądź w razie potrzeby ich opis,
- wskazanie polecenia sądu bądź prokuratora, na podstawie którego dokonano czynności, a jeśli nie ma takiego polecenia, wzmiankę o poinformowaniu osoby, u której dokonano przeszukania, iż otrzyma postanowienie w przedmiocie zatwierdzenia czynności.

W przypadku, gdy wydane lub znalezione przy przeszukaniu pismo lub inny dokument zawiera informację objętą tajemnicą państwową, służbową lub inną (chronioną ustawą) obowiązują szczególnie rygory ich przekazywania i wykorzystywania określone w art. 225-226 kpk. Gwarancję praw jednostki stanowi art. 236 kpk przewidujący, iż na postanowienie dotyczące przeszukania i zatrzymania rzeczy oraz na inne czynności przysługuje zażalenie osobom, których prawa zostały naruszone.

Kodeks formułuje zasadę współmierności sposobu dokonania czynności przeszukania i zatrzymania rzeczy, jako *de facto* środka przymusu ograniczającego wolności obywatelskie, do jej celu. Zgodnie z art. 227 kpk powinny być one dokonane z zachowaniem umiaru i poszanowania godności osób, których ta czynność dotyczy, oraz bez wyrządzania niepotrzebnych szkód i dolegliwości.

C. Kontrola ruchu pocztowego i komunikacyjnego

Kontrola ruchu pocztowego i telekomunikacyjnego jest istotną metodą poszukiwania dowodów i ich zabezpieczania. Podobnie, jak w przypadku przeszukania i zatrzymania rzeczy, stanowi ona poważną ingerencję w prawa obywatela, a zwłaszcza ochronę jego sfery życia

prywatnego. Art. 49 Konstytucji RP zapewnia wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się, której ograniczenia mogą nastąpić jedynie na mocy ustawy i w sposób w niej przewidziany.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje, iż ustanawianie kontroli i utrwalanie treści rozmów telefonicznych może nastąpić jedynie w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania bądź w celu zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa. Art. 237 kpk przewiduje dwa tryby stosowania takiej kontroli:

- zasadniczo kontrolę taką może zarządzić sąd na wniosek prokuratora (art. 237 § 1 kpk);
- w przypadkach nie cierpiących zwłoki kontrolę i utrwalanie treści rozmów może zarządzić prokurator. Jednakże prokuratorskie postanowienie w tej mierze wymaga zatwierdzenia w przeciągu 5 dni przez sąd (art. 237 § 2).

Kodeks przewiduje następujące ograniczenia stosowania kontroli ruchu telekomunikacyjnego:

ograniczenia przedmiotowe: zarządzenie takiej kontroli jest możliwe tylko w przypadku katalogu 16 przestępstw enumeratywnie wymienionych w art. 237 § 3 kpk;

ograniczenia podmiotowe: kontrolę taką można stosować jedynie w stosunku do osoby podejrzanej, oskarżonego oraz w stosunku do pokrzywdzonego lub innej osoby, z którą może się kontaktować oskarżony, albo która może mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem (art. 237 § 4 kpk);

ograniczenia czasowe: kontrola taka może być wprowadzona najwyżej na okres 3 miesiące, z możliwością jej przedłużenia w szczególnie uzasadnionych przypadkach na okres nie dłuższy niż kolejne 3 miesiące (art. 238 § 1 kpk);

ograniczenia celowościowe: kontrola taka powinna być zakończona niezwłocznie po ustaniu przyczyn jej ustanowienia, określonych w art. 237 § 1-3 kpk, najpóźniej jednak z upływem okresu, na który została wprowadzona (art. 238 § 2 kpk). Z celu zarządzenia kontroli wynika także sposób jej realizacji. Prawo odtwarzania zapisów ma jedynie sąd i prokurator, zaś za zgodą tych, organów, w przypadkach nie cierpiących zwłoki także Poli-

cja (art. 237 § 6 kpk). Natomiast jedynie sąd i prokurator mają prawo zapoznawania się z rejestrem przeprowadzonych rozmów telefonicznych (art. 237 § 7 kpk).

Za umożliwienie wykonania postanowienia sądu lub prokuratora w zakresie przeprowadzenia kontroli rozmów telefonicznych oraz ich rejestracji są odpowiedzialne urzędy, instytucje oraz podmioty świadczące usługi w dziedzinie poczty i telekomunikacji (art. 237 § 5 kpk), czyli zarówno urzędy pocztowe i telekomunikacyjne, jak i prywatni operatorzy sieci komórkowej (Centertel, Era GSM, GSM Plus).

Gwarancję praw jednostki stanowi regulacja, iż po zakończeniu kontroli sąd zarządza zniszczenie utrwalonych zapisów w dwóch sytuacjach:

- jeśli nie mają one znaczenia dla toczącego się postępowania;
- jeśli sąd nie zatwierdził postanowienia prokuratora o zarządzaniu kontroli w przypadku nie cierpiącym zwłoki (art. 238 § 3 kpk).

Na postanowienie dotyczące kontroli i utrwalaania rozmów telefonicznych przysługuje zażalenie. Zażalenie na postanowienie prokuratora rozpatruje sąd (art. 240). Z celu zarządzania kontroli wynika ustawowa możliwość odroczenia ogłoszenia postanowienia o kontroli i utrwalaaniu rozmów telefonicznych osobie, której ona dotyczy, na czas niezbędny ze względu na dobro sprawy, lecz nie później niż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania (art. 239 kpk). Wydaje się, iż ograniczenie takie nie powinno dotyczyć pokrzywdzonego, gdyż w jego przypadku regułą powinno być zarządzanie kontroli prowadzonych rozmów telefonicznych za jego zgodą.

Jeśli chodzi o **kontrolę korespondencji i przesyłek**, to zgodnie z art. 218 kpk oprócz podmiotów prowadzących działalność w zakresie poczty i telekomunikacji, także urzędy celne i przedsiębiorstwa transportowe mogą być zobowiązane na mocy postanowienia sądu bądź prokuratora do wydania tym organom korespondencji i przesyłek mających znaczenie dla toczącego się postępowania karnego. Pojęciem korespondencji określić można nie tylko listy i pisma przesyłane drogą pocztową, lecz również wszelkie inne sposoby komunikowania się przy pomocy różnych środków technicznych (np. telefaksy, Internet - por. art. 241 kpk).

Kontrola korespondencji, jako dowodowa czynność poszukiwawcza, może występować w dwóch znaczeniach. *Sensu stricto* oznacza ona wydanie przez odpowiednie urzędy korespondencji bądź przesyłek znajdujących się w ich posiadaniu. Natomiast pojęcie takiej kontroli *sensu largo* obejmuje również analizowane wcześniej przepisy o poszukiwaniu i zatrzymaniu rzeczy.

Podobnie jak w przypadku kontroli rozmów telefonicznych ogłoszenie postanowienia o kontroli korespondencji może być odroczone na czas oznaczony, niezbędny ze względu na dobro sprawy (art. 218 § 2 kpk). Otwierać korespondencję bądź przesyłki lub zarządzać ich otwarciem mogą jedynie sąd bądź prokurator. Jeśli treść korespondencji, bądź zawartość przesyłki nie mają znaczenia w prowadzonym postępowaniu karnym, należy je niezwłocznie zwrócić właściwym urzędem lub przedsiębiorstwom.

Z otwarcia korespondencji lub przesyłki podobnie jak odtworzenia treści rozmów telefonicznych, sporządza się protokół (art. 143 § 1 pkt 7 kpk).

6. Sposób przeprowadzania dowodów z osobowych źródeł dowodowych

W procesie karnym można wyróżnić trzy podstawowe osobowe źródła dowodowe: świadek, oskarżony, biegły.

Pozyskiwanie od nich informacji, mających znaczenie dla prowadzonego postępowania, może nastąpić dzięki czynnościom: przesłuchania, oględzin osoby (o czym była mowa wcześniej) i opinii biegłego.

A. Przesłuchanie

Przesłuchanie stanowi podstawową metodę uzyskania informacji z osobowych źródeł dowodowych. Przesłuchania dokonuje organ procesowy w sposób ustny i bezpośredni, zaś jego wyniki muszą być utrwalone w formie protokolarnej (art. 143 § 1 pkt 2 kpk).

Przesłuchanie jest czynnością, w której zasadniczy udział biorą zeznający i odbierający zeznania, dlatego też na jego efektywność wpływać będą relacje między nimi w trakcie dokonywania tych czynności. Organ procesowy, aby nie dopuścić do dyskwalifikacji dowodu

z przesłuchania, powinien zachować rygory procesowe, w szczególności chroniące swobodę wypowiedzi, określone przede wszystkim w art. 171 kpk. Przesłuchanie świadka (tak jak i podejrzanego) obejmować winno cztery stadia:

- stadium swobodnej rozmowy;
- przesłuchanie wstępne;
- zeznania spontaniczne;
- stadium pytań i odpowiedzi mających na celu uzupełnienie, wyjaśnienie lub kontrolę wypowiedzi.

Swobodna rozmowa obejmuje uzyskanie wiadomości o świadku (jego osobowości, poziomie inteligencji) oraz uprzedzenie o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań bądź zatajanie prawdy (art. 190 § 1 kpk).

Przesłuchanie wstępne - art. 191 § 1 kpk, rozpoczyna się od zapytania świadka o jego dane osobowe, wiek, zawód oraz karalność za fałszywe zeznania, a także stosunek do stron. W przypadku przysługującego mu prawa odmowy składania zeznań należy go o tym pouczyć (art. 191 § 2 kpk).

Po wstępnym przesłuchaniu, organ przesłuchujący umożliwia **swobodne wypowiedzenie się** świadka ograniczone jednakże celem danej czynności (art. 171 § 1 kpk). Należy podkreślić bowiem, iż wypowiedź swobodna w rozumieniu art. 171 § 1 kpk nie jest równoznaczna z wypowiedzią dowolną, musi bowiem mieścić się w granicach celu postępowania i danej czynności procesowej. Jeśli wypowiedź takie granice przekracza organ przesłuchujący może ją przerwać. Wynika to z jego obowiązku ciągłego kontrolowania logiczności, konkretności i znaczenia dowodowego wypowiedzi.

W polskim procesie karnym obowiązuje tzw. metoda mieszana przesłuchiwania, gdzie swobodzie wypowiedzi towarzyszy **stadium pytań i odpowiedzi**. Oprócz organu przesłuchującego prawo zadawania pytań osobie przesłuchiwanej mają (art. 171 § 2 kpk):

- strony,
- obrońcy,
- biegli.

Pytania zadaje się osobie przesłuchiwanej bezpośrednio, chyba że organ przesłuchujący zarządzi inaczej. Pytania powinny być formułowane w sposób jasny i zrozumiały dla przesłuchiwanego, bez sugestynowości w swej treści i przy uwzględnieniu jego poziomu intelektualnego oraz wymogów art. 171 kpk.

O znaczeniu dowodu z wyjaśnień oskarżonego świadczy regulacja, iż nie można go zastępować treścią pism, zapisków lub notatek urzędowych (art. 174 kpk).

B. Konfrontacja (art. 172 kpk)

Jest to czynność dowodowa mająca na celu kontrolę i weryfikację dowodów uzyskanych ze źródeł osobowych. Polega ona na bezpośrednim i równoczesnym przesłuchaniu dwóch osób na te same okoliczności faktyczne, jeśli ich zeznania, bądź wyjaśnienia uzyskane w wyniku wcześniejszych przesłuchań, pozostają w sprzeczności.

Konfrontować można zarówno świadków, jak i podejrzanych. Natomiast nie jest dopuszczalna konfrontacja z udziałem świadka anonimowego (art. 184 kpk). Przebieg konfrontacji wymaga utrwalenia w formie protokolarnej (art. 143 § 1 pkt 5 kpk), zaś ważność tej szczególnej formy przesłuchania nakazywałaby utrwalanie jej przebiegu za pomocą technicznych środków rejestrujących obraz i dźwięk (art. 147 kpk).

C. Okazanie to czynność dowodowa służąca uzyskaniu bądź kontroli dowodów. Polega ona na okazaniu osobie przesłuchiwanej innej osoby, jej wizerunku lub rzeczy, z którymi mógł się wcześniej zetknąć, w celu jej rozpoznania (art. 173 kpk). Warunkiem mocy dowodowej tej czynności jest rozpoznawanie okazywanej osoby, kiedy znajduje się ona w grupie co najmniej 4 osób. Okazanie powinno być przeprowadzane w sposób wyłączający sugestię, a w razie potrzeby można wyłączyć w jego trakcie możliwość rozpoznania osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną.

D. Opinia biegłego

Różnorodność materiału dowodowego, z jakim ma do czynienia organ procesowy, jak również specjalizacja metod badawczych służących jego gromadzeniu i ocenie, stworzyć może sytuację, iż or-

gan taki nie jest w stanie samodzielnie rozstrzygnąć okoliczności mających istotny wpływ na rozstrzygnięcie procesu. Jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie wymaga wiedzy specjalnej zasięga się opinii biegłego albo biegłych (art. 193 § 1 kpk). Można też zwrócić się do instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 193 § 2 kpk).

Pojęcie wiadomości specjalnych jest szerokie, jednakże nie stanowią ich wiadomości, które są dostępne dla dorosłego człowieka o odpowiednim doświadczeniu życiowym, wykształceniu i zasobie wiedzy ogólnej.

W kwestii dopuszczenia dowodu z opinii biegłego wydaje się postanowienie, które powinno zawierać między innymi oznaczenie instytucji bądź biegłego, który ma sporządzić opinię oraz w przypadku instytucji wymaganą specjalność i kwalifikację osób, które powinny wziąć udział w przeprowadzeniu ekspertyzy. Ponadto postanowienie takie powinno określać przedmiot i zakres ekspertyzy a w razie potrzeby określenie pytań szczegółowych, a także termin dostarczenia opinii (art. 194 kpk).

Przedmiotem dowodu z biegłego może być badanie rzeczy lub zjawisk, którego celem będzie np. próba odtworzenia przebiegu zdarzenia, czy też zbadanie właściwości fizykochemicznych rzeczy. Powołany biegły składa pisemną, bądź ustną opinię zawierającą m.in. czas dokonania badań, sprawozdanie z dokonanych czynności i spostrzeżeń oraz oparte na nich wnioski (art. 200 kpk). W razie stwierdzenia niejasności, niepełności bądź sprzeczności opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie można wezwać ponownie tych samych biegłych, albo powołać innych biegłych (art. 201 kpk).

W zasadzie od uznania organu procesowego, czyli jego oceny w kwestii czy rozstrzygnięcie danej okoliczności wymaga wiadomości specjalnych, zależy powołanie dowodu z opinii biegłego.

Jednakże kodeks zna dwa przypadki obligatoryjnego zasięgnięcia opinii biegłego:

- opinię o stanie zdrowia psychicznego może wydać co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów, nie pozostających w żadnym stosunku, który mógłby wywołać uzasadnioną wątpliwość

co do ich samodzielności, np. nie mogą pozostawać w związku małżeńskim (art. 202 kpk);

- powołania biegłego wymaga dokonanie oględzin zwłok i ich otwarcia (art. 209 kpk).

Opinia biegłego może stanowić pełnowartościowy dowód w sprawie, o ile spełnia przynajmniej następujące warunki:

- została wydana przez biegłego (instytucje) posiadającego odpowiednie kwalifikacje, doświadczenie i wiedzę w oparciu o najnowsze, sprawdzone metody badawcze;
- jest spójna, logiczna i niesprzeczna z innymi opiniami wydanymi w sprawie;
- u jej podstaw leży wystarczający zakres czynności badawczych, zawiera wystarczające uzasadnienie i logiczne wnioski udzielające przekonujących odpowiedzi na pytania formułowane przez organ procesowy.

Należy podkreślić, iż wszelkie opinie biegłych powinny dotyczyć okoliczności stanowiących przedmiot ekspertyzy (a nie tylko trafności poprzedniej opinii). Z drugiej zaś strony, nie powinny zawierać sformułowań dotyczących winy oskarżonego, bądź też oceny prawnej zarzucanego mu czynu.

7. Poszczególne osobowe źródła dowodowe

A. Świadek

§ 1. Uwagi wstępne

Świadek, jako podstawowe osobowe źródło osobowe, może być obiektem zarówno czynności poszukiwawczych, jak i ujawniających oraz utrwalających dowody. Organy procesowe powinny dążyć do odnalezienia wszelkich osób, które mogą być w posiadaniu informacji mających znaczenie w sprawie, **świadków w znaczeniu faktycznym**.

O ile poszukiwanie takich świadków może się odbywać zarówno w drodze czynności procesowych, jak i pozaprocesowych: operacyjno-rozpoznawczych, o tyle ujawnienie posiadanych przez niego informacji i ich utrwalenie może nastąpić tylko za pomocą czynności procesowych.

Elementem niezbędnym do przekształcenia świadka faktycznego w **świadka w sensie procesowym** jest wezwanie go przez organ procesowy w charakterze świadka do złożenia zeznań (art. 177 § 1 kpk). Niekiedy świadek faktyczny nigdy nie uzyska statusu świadka w znaczeniu procesowym, przykładowo ze względu na:

- istnienie zakazu dowodowego uniemożliwiającego jego przesłuchanie (np. art. 178 kpk);
- niemożność jego skutecznego wezwania np. z powodu śmierci
- niemożność uzyskania od niego wiarygodnych zeznań np. z powodu choroby psychicznej, wieku

§ 2. Obowiązki świadka

Jak wspomniano wcześniej, podstawowym obowiązkiem świadka jest stawienie się na wezwanie organu procesowego i złożenie zeznań. Jeśli świadek nie może stawić się na wezwanie z powodu choroby, kalectwa lub nie dającej się pokonać przeszkody, można go przesłuchać w miejscu jego pobytu (art. 177 § 2 kpk).

W sytuacjach, gdy wartość dowodowa zeznań świadka może być podważana z uwagi na jego stan fizyczny, psychiczny bądź niesprawność umysłową, sąd bądź prokurator może zarządzić przesłuchiwanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa czemu świadek nie może się sprzeciwić (art. 192 § 2 kpk).

Szczególne obowiązki spoczywają tu na pokrzywdzonym. Art. 192 § 1 kpk stanowi, iż jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może się sprzeciwić oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym.

Obowiązkowym badaniom nie podlegają ci świadkowie i pokrzywdzeni, którzy odmówili zeznań lub zostali od nich zwolnieni, gdy są oni osobami najbliższymi dla oskarżonego, bądź pozostają z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku (art. 192 § 3 kpk).

Za zgodą świadka można poddać go oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu lub psychologicznemu, jeśli ma to służyć celom dowodowym (art. 192 § 4 kpk). Badania takie nie mogą być jednak połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym, jako stanowiącym formę ograniczenia wolności obywatelskich.

Świadek, wyrażając zgodę na poddanie się takiej czynności, musi się liczyć z tym, iż protokół z oględzin i badań podlega ujawnieniu na rozprawie, nawet w stosunku do osób uprawnionych do odmowy zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania. Zgoda na dokonanie takich czynności powinna być więc wyraźna, a nie dorozumiana i powinna znaleźć się w protokole. Nakłada to więc na organ procesowy obowiązek udzielania informacji o skutkach związanych z wyrażeniem zgody przez świadka (arg. ex art. 16 kpk).

§ 3. Prawa świadka

Podstawowym uprawnieniem świadka jest możliwość odmowy zeznań (art. 182 kpk), bądź odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania w sytuacji, gdy łączy go z oskarżonym nie tylko stosunki rodzinne, ale również szczególnie bliskie więzi osobiste (art. 183 § 1 i 185 kpk).

Prawo do odmowy zeznań mają osoby najbliższe w stosunku do podejrzanego (oskarżonego): małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz faktycznym wspólnym pożyciu (art. 115 § 11 kk). Nowością w tej dziedzinie jest przyznanie przez kodeks postępowania karnego z 1997 r. prawa odmowy zeznań świadkowi, który w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 172 § 3 kpk).

W takich sytuacjach organ procesowy powinien pouczyć świadka o przysługującym mu prawie, a jeśli świadek z niego korzysta, bezwzględnie zwolnić go od obowiązku zeznawania. Jeśli na podstawie przesłuchania wstępnego okaże się, że świadkiem jest osoba, która na skutek ujawnienia okoliczności może narazić siebie lub osobę sobie najbliższą na odpowiedzialność karną, należy uprzedzić go o treści art. 182 i 183 kpk. Ma to na celu ochronę interesów świadków, których organ nie pouczył o przysługujących im uprawnieniach uchylania się od odpowiedzi na pytania, a świadkowie ci z prawa takiego nie skorzystali ze szkodą dla siebie. W przypadku, gdy świadek wystąpi w tym stadium przesłuchania z oświadczeniem w przedmiocie zwolnienia od złożenia zeznań, bądź odpowiedzi na poszczególne pytania, gdyż jest osobą pozostającą w szczególnie bliskim stosunku osobistym z oskarżonym, to decyzje w tej sprawie podejmuje organ dokonujący przesłuchania. Pod pojęciem bliskiego stosunku osobistego (art. 185

kpk) rozumieć należy wprawdzie inny niż określony w art. 182 kpk, jednakże musi to być stosunek silnie wiążący świadka z oskarżonym.

Jeżeli świadek oświadczy, że nie zamierza skorzystać z przysługującego mu prawa odmowy zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania, wówczas zeznania takie mogą być odczytane na rozprawie w warunkach określonych w art. 391 kpk nawet w sytuacji, gdy świadek zmarł przed rozprawą.

W przypadku, gdy świadek taki oświadczy nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania na rozprawie przed sądem pierwszej instancji, iż chce skorzystać ze swego prawa, uprzednio złożone zeznanie nie może służyć za dowód ani być odtworzone (art. 186 § 1 kpk). Jednakże w takiej sytuacji na rozprawie mogą być ujawniane sporządzone w postępowaniu karnym protokoły z oględzin świadka (art. 186 § 2 kpk).

Wśród pozostałych uprawnień świadka można wyliczyć:

- możliwość ustanowienia pełnomocnika (art. 87 § 2 kpk);
- możliwość żądania, aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę najbliższą (art. 183 § 2 kpk);
- możliwość zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania świadka do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby najbliższej w związku z jego czynnościami. W takiej sytuacji pisma procesowe dostarcza się do zakładu pracy świadka lub wskazany przez niego adres (art. 191 § 3 kpk).

§ 4. Świadek anonimowy (*in cognito*)

W przypadku uzasadnionej obawy dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub jego osoby najbliższej sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może zarządzić zachowanie w tajemnicy danych osobowych świadka (art. 184 § 1 kpk). Dane takie są dostępne wyłącznie prokuratorowi i sądowi, a gdy zachodzi konieczność - również funkcjonariuszowi Policji prowadzącemu postępowanie. Protokoły zeznań świadka anonimowego wolno udostępniać oskarżonemu i obrońcy, z zachowaniem

środków niezbędnych do nieujawnienia jego tożsamość (art. 184 § 2 kpk).

Świadka takiego przesłuchuje prokurator lub sędzia wyznaczony ze składu, w miejscu zapewniającym dyskrecję. Możliwe jest przesłuchanie świadka z udziałem oskarżonego lub obrońcy przy zachowaniu warunków uniemożliwiających jego identyfikację (np. urządzenia zniekształcające głos, bądź chroniące przed rozpoznaniem wzrokowym (art. 184 § 3 i 4 kpk)). Oskarżony i obrońca mogą zadawać pytania świadkowi anonimowemu tylko za pośrednictwem sądu lub prokuratora.

Jak wspomniano wcześniej, w przypadku świadka *in cognito* nie jest możliwa konfrontacja, zaś okazanie powinno odbywać się w warunkach uniemożliwiających rozpoznanie osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną. Kodeks przewiduje wśród wyjątków od zasady bezpośredniości możliwość odczytywania zeznań takiego świadka na rozprawie prowadzonej z wyłączeniem jawności (art. 393 § 4 kpk).

Oceniając tę instytucję, należy wskazać przede wszystkim na ograniczone możliwości jej zastosowania i zagrożenia dla prawa oskarżonego do obrony. *Ratio legis* stanowiła tu przede wszystkim intencja zwiększenia efektywności ścigania sprawców przestępstw, głównie o charakterze zorganizowanym, gdzie ochrona tożsamości świadka mogłaby go skłonić do współpracy z organami procesowymi. Jednakże może ona być skuteczna jedynie w przypadku, gdy sprawca nie znał swojej ofiary w momencie popełniania przestępstwa. Poza tym należy podkreślić, iż instytucji świadka anonimowego nie towarzyszą w Polsce programy pomocy dla ofiar/świadków, istniejące np. w USA, które zapewniają świadkom zmianę tożsamości i szereg gwarancji o charakterze zarówno prawnym, jak i praktycznym, mającym na celu ochronę świadka, jego mienia i bliskich.

Jeśli chodzi o zagrożenia dla prawa oskarżonego do obrony, mogące wynikać ze stosowania instytucji świadka *in cognito*, należy wskazać przede wszystkim, iż uniemożliwienie jego bezpośredniego przesłuchania przez obronę wpływa na osłabienie waloru dowodowego takiej czynności. Jak wskazywano wcześniej przesłuchanie jest procesem interaktywnym, polegającym na dostosowywaniu sposobu (metody) przesłuchania do reakcji osoby przesłuchiwanej, możliwości

zadawania pytań sprawdzających, uzupełniających treść wypowiedzi. W przypadku świadka anonimowego możliwe są w tej sytuacji przekłamania wynikające z faktu, iż pytania do świadka są zadawane przez inny podmiot niż obrońca bądź oskarżony. Ponadto dalsze zagrożenie wynika z tego, iż z reguły odpowiedzi na pytania obrony będzie notował organ procesowy, i on będzie oceniał, jaka ich część będzie uznana za nieistotne. Niebezpieczeństwo osłabienia możliwości efektywnego wykonywania prawa do obrony rodzić może regulacja, iż protokoły z przesłuchania świadka anonimowego będą sporządzane w sposób uniemożliwiający jego identyfikację, co może powodować istotne zmiany ich treści.

§ 5. Świadek koronny

Instytucja świadka koronnego ma swoje korzenie w anglosaskim systemie procesu karnego, natomiast jest stosowana w przypadku określonego przez ustawę katalogu przestępstw także w krajach kontynentu europejskiego, jak Włochy czy Niemcy. Jej podstawę stanowią koncesje udzielane ze strony państwa przestępcy, który w zamian za możliwość bezkarności bądź złagodzenia kary za popełniony przez siebie czyn, wyjawia informację o czynach przestępnych innych osób. Założeniem tej instytucji jest złamanie solidarności przestępczej w przypadku najpoważniejszych przestępstw, a w szczególności przestępczości o charakterze zorganizowanym.

W polskim procesie karnym celem stosowania instytucji świadka koronnego jest ujawnienie enumeratywnie wymienionych w ustawie przestępstw, wykrycie innych niż świadek koronny sprawców przestępstwa oraz zapobieżenie dalszym przestępstwom. Instytucja ta została wprowadzona na mocy ustawy o świadku koronnym z dnia 25 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 114 z dnia 26 września 1997 r., poz. 738).

Ustawa o świadku koronnym zawiera szereg ograniczeń o charakterze:

przedmiotowym: jej zastosowanie jest możliwe jedynie w przypadku zamkniętego katalogu przestępstw określonych w art. 1 ustawy, takich jak: przestępstwa terrorystyczne, handel kobietami i dziećmi, o karnoprawnej ochronie obrotu gospodarczego, handlu i wytwarzaniu środków psychotropowych i odurzających bądź fałszowaniu środków i znaków płatniczych albo skarbowych, powodujące znaczne uszczuplenie należności Skarbu Państwa czy

też udział w związku przestępczym, bądź w zorganizowanym związku o charakterze zbrojnym;

podmiotowym: gdyż z dobrodziejstw tej instytucji nie może skorzystać podejrzany, który biorąc udział w jednym z przestępstw określonych powyżej (art. 4 ustawy o świadku koronnym):

a) popełnił zabójstwo bądź podżegał do niego,

b) nakłaniał inną osobę do popełnienia czynu zabronionego w celu skierowania przeciwko niej postępowania karnego,

c) zakładał związek lub zorganizowaną grupę przestępczą, albo związkiem lub grupą kierował;

warunkowym: warunkiem uznania przez organy procesowe sprawcy przestępstwa za świadka koronnego jest uprzednie spełnienie przez niego określonych wymogów, które muszą być spełnione łącznie:

a) przekazania (do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu) organowi prowadzącemu postępowanie informacji, które mogą przyczynić się do ujawnienia przestępstwa i wykrycia pozostałych sprawców lub zapobieżenia dalszym przestępstwom oraz wyjaśnienia wszelkich jego okoliczności - sprawca zyskuje status podejrzanego, który składa wyjaśnienia (art. 3 ustęp 1 ustawy);

b) możliwość zobowiązania się sprawcy do zwrotu korzyści majątkowych odniesionych z przestępstwa oraz naprawienia wyrządzonej nim szkody.

O uznaniu sprawcy przestępstwa za świadka koronnego współdecydują prokurator i sąd. Prokurator prowadzący bądź nadzorujący postępowanie przygotowawcze musi uzyskać zgodę prokuratora apelacyjnego, a następnie złożyć wniosek do sądu właściwego do rozpoznania sprawy o dopuszczeniu dowodu z zeznań świadka koronnego. Sądową kontrolą dopuszczalności i zasadności dopuszczenia takiego dowodu kończy postanowienie o odmowie dopuszczenia, bądź dopuszczeniu takiego dowodu. Na odmowne postanowienie sądu w tej materii prokuratorowi przysługuje zażalenie.

Do podstawowych koncesji jakie może uzyskać świadek koronny należy zaliczyć to, iż:

- nie podlega on karze za przestępstwo, w którym uczestniczył, lecz którego okoliczności ujawnił (art. 9 ustęp 1 ustawy o świadku koronnym);
- umarza się wobec niego postępowanie karne;
- istnieje możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary w wypadku podjęcia albo wznowienia postępowania przeciwko świadkowi koronnemu, który nie dotrzymał warunków określonych ustawą.

W przypadku niewywiązania się świadka koronnego z nałożonych na niego obowiązków, może nastąpić fakultatywne bądź obligatoryjne podjęcie zawieszonoego w stosunku do niego postępowania. Sytuacja pierwsza ma miejsce, jeśli taki świadek złożył fałszywe zeznania, odmówił zeznań, bądź popełnił nowe przestępstwo, działając w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Fakultatywne podjęcie zawieszonoego w stosunku do świadka koronnego postępowania może nastąpić w sytuacji, gdy popełnił on nowe przestępstwo umyślne, bądź nie wykonał zobowiązania dotyczącego zwrotu korzyści majątkowych oraz naprawienia szkody.

8. Biegły

A. Uwagi ogólne

Jak wspomniano wcześniej, biegły jest osobowym źródłem dowodowym, posiadającym wiadomości specjalne niezbędne do rozstrzygnięcia sprawy. Kodeks statuuje dwie kategorie biegłych:

- biegłych indywidualnych, którymi mogą być biegli sądowi (wpisani na listę biegłych), bądź inni biegli (niesądowi), posiadający odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie (art. 195 kpk),
- instytucje naukowe i specjalistyczne.

Należy podkreślić, iż kodeks nie przyznaje prymatu opinii ww. instytucji nad opinią biegłych indywidualnych. Wynika z tego, iż organ procesowy może zwrócić się o wydanie opinii biegłego, z pominięciem instytucji wyliczonych w art. 193 § 2 kpk.

B. Wyłączenie biegłego

Niektóre kategorie osób nie mogą być biegłymi, nawet jeśli posiadają wiadomości specjalne i kwalifikacje biegłego. W szczególności w konkretnym postępowaniu nie mogą wystąpić jako biegli (art. 196 § 1 kpk):

- osoby, których nie wolno przesłuchiwać w charakterze świadków (zakaz z art. 178 kpk);
- osoby najbliższe dla oskarżonego, bądź pozostające z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym (art. 182 i 185 kpk),
- osoby podlegające odpowiednio wyłączeniu na podstawie art. 40 § 1 pkt 1-3 i 5 kpk;
- świadkowie w znaczeniu procesowym i świadkowie faktyczni;
- osoby, co do których istnieją powody osłabiające zaufanie do ich wiedzy i bezstronności, albo inne ważne powody (art. 196 § 3 kpk).

W przypadku ujawnienia przyczyn uzasadniających wyłączenie biegłego po wydaniu przez niego opinii nie może ona stanowić dowodu w procesie, a na miejsce biegłego wyłączonego powołuje się innego biegłego.

C. Prawa i obowiązki biegłego

Podstawowym obowiązkiem biegłego jest sporządzenie na żądanie organu procesowego opinii i przedstawienie jej w procesie. Ponadto, ponieważ kodeks przewiduje instytucję przesłuchania biegłego (art. 200 § 3 kpk) spoczywają na nim podobne obowiązki jak na świadku a w szczególności:

- obowiązek stawienia się na wezwanie i złożenia zeznań (art. 177 kpk) z zachowaniem rygorów tajemnicy państwowej, służbowej i zawodowej (art. 179-181 kpk),
- obowiązek złożenia przyrzeczenia, chyba że chodzi o biegłego sądowego, który złożył przyrzeczenie w momencie ustanowienia go biegłym,
- obowiązek zeznawania prawdy i odpowiedzialność za fałszywe zeznania, o czym powinien być pouczony.

Do podstawowych uprawnień biegłego należy otrzymanie stosownego wynagrodzenia z tytułu pełnienia funkcji w procesie, ponadto może on (w miarę potrzeby) zapoznawać się z aktami sprawy i brać udział w przeprowadzaniu dowodów.

Szczegółne uprawnienia przysługują biegłym psychiatrom, wydającym opinię o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego. Mogą oni zgłosić wniosek o konieczności połączenia badań psychiatrycznych z obserwacją w zakładzie leczniczym. W przedmiocie wniosku orzeka sąd, określając miejsce obserwacji. Obserwacja taka nie powinna trwać dłużej jak 6 tygodni, z możliwością jej przedłużenia przez sąd (na wniosek zakładu) na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji (art. 202 kpk).

Dla sporządzenia opinii przez biegłych istotne jest ich uprawnienie do brania udziału w czynnościach przesłuchania oskarżonego lub świadka i prawo zadawania pytań (art. 171 § 2 kpk).

9. Specjaliści

Podobną jak biegli funkcję, pełnią w procesie karnym specjaliści. Wzywa się ich do udziału w procesie celem wykonania czynności (technicznych), np. pomiarów, obliczeń, zdjęć, utrwalenia śladów niezbędnych do przeprowadzenia oględzin, eksperymentu, ekspertyzy, przeszukania lub zatrzymania rzeczy (art. 205 § 1 kpk).

Można wśród nich wyróżnić dwie kategorie:

- specjalistów będących funkcjonariuszami organów procesowych (w szczególności Policji),
- pozostałych specjalistów („cywilnych”).

Od tych ostatnich odbiera się przyrzeczenie, którego treść określa art. 205 § 2 kpk. W protokole czynności dowodowej należy podać dane osobowe i specjalność specjalisty, także miejsce pracy i stanowisko oraz rodzaj i zakres wykonanych przez niego czynności.

Do specjalistów stosuje się odpowiednio przepisy o biegłych. Jednakże ich powołanie nie wymaga formy postanowienia, nie odbiera się przyrzeczenia takiego jakiego składa biegły i co wynika z charakteru ich czynności, nie sporządzają oni opinii.

10. Wywiad środowiskowy

Dowód z wyjaśnień oskarżonego był już analizowany przy omawianiu stron procesowych.

Natomiast art. 213 kpk nakazuje ustalić w postępowaniu dane osobopoznawcze oskarżonego, jego stosunki rodzinne i majątkowe, wykształcenie, zawód i źródła dochodów. Dane te można podzielić więc na dane dotyczące personaliów i dane dotyczące osobowości oskarżonego. Ponadto organy procesowe zobowiązane są w przypadku, gdy oskarżony był już prawomocnie skazany, dołączyć do akt postępowania odpis wyroku skazującego i dane dotyczące odbycia kary, a jeśli to nie wystarcza do uznania go za recydywistę w myśl art. 64 kk - akta poprzednich spraw oraz opinię zakładów poprawczych, wychowawczych i karnych, w których przebywał.

Ustawa przewiduje dwa tryby przeprowadzania wywiadu środowiskowego przez zawodowego kuratora sądowego.

Fakultatywnie zarządza przeprowadzenie wywiadu sąd bądź prokurator, jeśli uzna, że zachodzi taka potrzeba (art. 214 § 1 kpk);

Obligatoryjnie należy przeprowadzić taki wywiad, kiedy zachodzą określone w ustawie okoliczności dotyczące, bądź osoby oskarżonego, bądź też rodzaju zarzucanego mu czynu:

- w stosunku do oskarżonego o zbrodnię, który w chwili czynu nieukończył 21. roku życia,
- gdy istnieje uzasadniona wątpliwość co do poczytalności oskarżonego,
- w sprawie o umyślne przestępstwo przeciwko życiu.

Pewne wątpliwości budzić może kryterium przeprowadzenia wywiadu fakultatywnego („w miarę potrzeby”). Powstaje pytanie, czy o tej potrzebie decydują elementy przedmiotowe - jak rodzaj sprawy, czy też podmiotowe, a więc osobowość sprawcy - podobnie jak w przypadku wywiadu obligatoryjnego.

Za aktualny w tej mierze należy uznać pogląd Sądu Najwyższego przyjmujący, iż decydować o tym będą zarówno jedno, jak i drugie elementy, ponieważ dane dotyczące oskarżonego należy zawsze oce-

nić w powiązaniu zarówno z okolicznościami popełnienia przestępstwa, z jego charakterem oraz rolą jaką spełniał on w danym czynie³.

Wywiady środowiskowe będą przygotowywane w oparciu o rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości, określające regulamin czynności kuratora sądowego w tym zakresie oraz wzór kwestionariusza tego wywiadu. Przy wykonywaniu tych zadań kuratorzy mogą w razie potrzeby korzystać z pomocy Policji (art. 214 § 6 kpk). Gwarancję praw osób, które udzieliły informacji w ramach wywiadu, stanowi obowiązek zachowania przez kuratora w tajemnicy danych tych osób. Mogą być one ujawnione jedynie na żądanie sądu, bądź prokuratora (art. 214 § 4 kpk).

Wynik wywiadu środowiskowego powinien, oprócz oznaczenia osoby kuratora i oskarżonego, zawierać zwięzły opis dotychczasowego życia oskarżonego oraz dokładne informacje o środowisku oskarżonego, w szczególności rodzinnym, szkolnym i zawodowym. Powinien być on opatrzony także własnymi spostrzeżeniami i wnioskami kuratora.

Tak szeroki zakres informacji wymaga zachowania przez kuratora obiektywizmu i szczególnej staranności w zbieraniu i dokumentowaniu tych danych. Gwarancję obiektywizmu stanowić ma instytucja wyłączenia kuratora, przy odpowiednim stosowaniu przepisów odnoszących się do wyłączenia sędziego (art. 40 i 41 kpk). O wyłączeniu orzeka sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator (art. 214 § 8 kpk).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. traktuje wywiad środowiskowy jako pełnoprawny środek dowodowy, zaś jego wyniki podlegają odczytywaniu na rozprawie (art. 393 § 1 kpk). Ponadto osoby, które przeprowadziły wywiad, mogą być przesłuchiwane w charakterze świadka (art. 216 kpk) i z czynności tej sporządza się protokół (art. 143 § 1 pkt 2 kpk).

W przypadku przeprowadzenia wywiadu środowiskowego w postępowaniu przygotowawczym, należy wyniki wywiadu udostępnić podejrzanemu wraz z pozostałym materiałem dowodowym zebrany w sprawie w trybie art. 321 kpk, a także dać mu możliwość wypowiedzenia się co do ich treści. Wywiad środowiskowy powinien być prze-

3 Wyrok SN z dnia 18.05.1972, IV KR 60/72, OSNKW 1972/1/12.

prowadzony w miarę dyskretnie, z poszanowaniem praw do ochrony sfery życia prywatnego, rodzinnego i zawodowego oskarżonego.

11. Badanie osoby oskarżonego

Jak wspomiano wcześniej, obowiązkiem oskarżonego jest podanie się oględzinom zewnętrznym ciała oraz badaniom psychologicznym i psychiatrycznym (art. 74 § 2 kpk). Badania takie mogą być połączone z dokonaniem zabiegów na jego ciele (z wyjątkiem chirurgicznych), jeżeli jest to niezbędne dla sprawy, dokonywane są przez uprawnione osoby i nie zagraża to zdrowiu oskarżonego. Badanie oskarżonego przez biegłych psychologów lub lekarzy, z zachowaniem powyższych zasad zarządza w razie potrzeby sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator (art. 215 kpk).